

UN NOU IZVOR PENTRU CUNOAȘTEREA VIEȚII SATULUI DIN TRANSILVANIA LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Una din sarcinile de seamă ce revin istoricului de azi este aceea de a risipi umbra care a acoperit vreme de secole istoria maselor populare. Astăzi cunoaștem liniile generale ale dezvoltării societății feudale, vedem mai clar partea ce revine iobagilor în făurirea istoriei. Dar nu cunoaștem îndeajuns viața lor obișnuită, munca lor cotidiană, făuritoare de bunuri materiale. Nu cunoaștem suficient instituțiile țărănești și în primul rînd comunitatea sătească, nucleul de bază al vieții lor, obiceiurile lor, modul lor de viață.

Reconstituirea științifică a trecutului — în cazul nostru a epocii feudale — cere o analiză atotcuprinzătoare, sistematică și adîncită a claselor sociale, a instituțiilor, a ideilor etc. În această privință mai rămînem datori cu o „sociografie istorică“ mai temeinică, cu o cercetare mai apropiată de viața de toate zilele a poporului.

Desigur, o atare întreprindere reclamă descoperirea surselor, a izvoarelor necercetate de istoricii din trecut, impune colaborarea cu alte științe, cum ar fi etnografia, este conexată cu dezvoltarea noilor științe auxiliare ale istoriei cum ar fi demografia istorică și în general statistica istorică, privind îndeosebi raporturile agrare, istoria administrației, a instituțiilor feudale etc.

Scopul nostru este de a analiza în acest studiu o categorie de izvoare inedite și încă necercetate, *însemnările*, „*bugetele*“ *sătești*, care ne înlesnesc pătrunderea pe o nouă cale în viața țăranilor, în satul iobăgesc, în modul de viață al poporului din epoca feudală.

Unde, cum s-au păstrat, cum au intrat în fondul arhivistic aceste izvoare? În toamna anului 1803, Ladislau Turi, comitele comitatului Alba — în a cărui arhivă personală s-au păstrat aceste însemnări despre veniturile și cheltuielile satelor din comitatul Alba de Jos¹ — examinează plîngerile juzilor nobililor contra prim-judelui (főszolgabíró) Laurențiu Mohai, învinuit că, revizuiind bugetele sătești, a încercat să introducă metode noi și a nedreptățit pe funcționarii comitatului.

Mohai este unul dintre puținii funcționari din administrația de atunci a comitatelor, adepți ai unor idei iluministe. În apărarea cauzei lui, el scrie de pildă:

¹ Actele familiare ale lui Turi — împreună cu actele referitoare la moșiile lui — au ajuns în arhiva familiară Toldalagi, unde s-au și păstrat. Arhiva Toldalagi se află în Arhiva Istorică a Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România.

„Sarcina de căpetenie a unei persoane alese în serviciul public este — atît după legile divine, cît și ale naturii și ale țării — să ocrotească din toată puterea de poveri și jăcmăniri pe omul sărac, pe omul de rînd, care plătește contribuție”².

Luînd deci apărarea poporului de rînd, adună din tot comitatul bugetele sătești, verifică sumele ridicate pe nedrept și dispune ca toate cheltuielile nejustificate să fie restituite satului de juzii nobililor (solgăbirăii) și de juzii satelor, care au înșelat pe locuitori, lucrînd necinstit.

În urma acestei cercetări au ajuns în mîna lui Mohai 146 de bugete sătești, dintre anii 1796—1800, din 76 de sate. Majoritatea lor erau din anul bugetar 1799—1800. Cea mai mare parte sînt în limbile maghiară, latină și germană.

O parte din aceste însemnări asupra cheltuielilor, și anume 11 piese, sînt scrise în limba română. Unele din ele cu caractere latine, restul cu cirilice. Toate provin din sate așezate în apropierea Sebeșului: Săsciori, Cacovița, Sebeșel, Căpîlna, Laz³, Inuri⁴ și Acmariu⁵. Datează din anii 1799—1801, predominînd cele din 1800. În toate cazurile dovedite direct, prin însemnări finale sau pe verso, redactarea lor a fost făcută de parohul local.

În general însă, autorul acestor însemnări este notarul satului (în localitățile Cîrna (azi Blîndiana), Ohaba, Bucerdea, Mihaț, Copand, Ciunga etc.). În anul 1800, în satul Drașov, judele satului, Iosif Urșu, are ca notar pe „cantorul” parohiei romano-catolice. La Mihaț, notarul satului are un salariu de 10 florini anual. Sînt cazuri cînd cel care alcătuiește bugetul primește o remunerație în bani, de 1 sau 2 florini. De multe ori însă se plătește cuiva numai un „aldămaș”, o cinste pentru acest serviciu (ca de ex. în satul Copand în anii 1796, 1797, 1798 și 1799) reprezentînd o cheltuială de 18—20 creițari.

După conținutul lor, aceste însemnări (avînd forme diferite: foi volante, caiete etc.) ar putea fi considerate un fel de bugete sătești. Satul, obștea sătească feudală, fiind și o instituție juridică și administrativă, a avut venituri și cheltuieli. În secolul al XVIII-lea se făcea evidența lor detaliată, pe care judele nobililor o controla la sfîrșitul fiecărui an bugetar: cît și pentru ce s-a cheltuit din banii contribuabililor sau din veniturile satului.

În general, judele satului primește după fiecare florin plătit ca dare cîțiva creițari din care achită cheltuielile ivite. Uneori se face un calcul numai la sfîrșitul anului: cel care plătiese de ex. o dare de 10 florini, dă pentru cheltuielile satului 50 de creițari. În alte localități, pămîntul, pădurea și pășunea comună furnizează venituri din care satul acoperă nevoile comune. În anul 1800, judele satului Mag scrie că: la noi nu este obiceiul, ca în alte sate, ca după fiecare florin renan să se rețină ceva pentru cheltuiala satului, ci am ales în acest scop o bucată de pădure de cer, despărțînd-o cu semne.

Importanța acestor acte, ca izvor istoric de cunoaștere a vieții satului transilvănean în perioada destrămării relațiilor feudale, nu rezidă însă numai în posibilitatea de a urmări diversitatea și suma obligațiilor față de stat. Ele sînt prețioase, în ansamblu, mai ales prin faptul că oferă o imagine vie, concretă, a vieții înseși a satului, în raporturile sale cu forurile administrative superioare, permițînd să se urmărească modul de funcționare a administrației de stat feudale, cu trăsăturile ei opresive și exploatare, pînă la „celula” ei — comunitatea sătească.

Față de instituțiile administrative și fiscale consemnate în mod curent în actele provenite de la diverse instanțe oficiale, în aceste „bugete” sătești apar o serie de instituții create „de jos”, de către țărani înșiși, din nevoia de a rezolva relațiile satului cu forurile administrative, de a face față — în sensul și de a se achita, dar și de a rezista — pretențiilor aproape totdeauna abuzive ale acestora. Sînt instituții care perpetuează străvechea autoadministrare a obștii sătești, deformată însă prin adaptarea silită la ingerințele administrative din afară, prin subordonarea lor scopurilor acestora.

² Raportul lui Mohai, 2 sept. 1803. *Arh. Toldalagi*, Acte neorganizate (f.n.).

³ Ultimele patru sînt astăzi încadrate administrativ în comuna Săsciori, județul Alba.

⁴ Apartine comunei Vințu de Jos, județul Alba.

⁵ Comuna Blîndiana, județul Alba.

Ni se oferă apoi o serie de elemente din care se desprinde modul în care forurile administrative superioare transmit satului dispozițiile lor și urmăresc îndeplinirea acestora. Este vorba atât de categoriile de slujbași, în sarcina cărora cădea această legătură cu satul, cât și de procedura pe care ei o foloseau. Impresia generală pe care o lasă studierea acestor raporturi este aceea a unei administrații secante, abuzive și corupte, toate aceste trăsături constituind nu excepții, ci fiind ridicate la rangul de sistem curent. Elucidarea problemei *cum* funcționa efectiv mecanismul administrativ-birocratic al statului habsburgic în punctele sale de contact cu masa celor supuși și exploatați reprezintă de asemenea o contribuție de loc neglijabilă la cunoașterea vieții satului din Transilvania, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor.

Interesante sînt și indicațiile privind obligațiile în natură sau în bani ale satelor. În legătură cu acestea abundă date asupra circulației monetare, probînd varietatea destul de confuză a monetelor, reale sau de socoteală, folosite pe atunci de țărani.

În fine, documentele la care ne referim prezintă și un interes din punctul de vedere al limbii, ele provenind din mediul rural, nu din cel cult, și, ca atare, fixînd în scris o limbă pe care avem toate motivele să o presupunem foarte apropiată celei vorbite efectiv de popor, dacă nu chiar identică. Din punctul de vedere al istoricului sînt de reținut mai ales denumirile diverselor instituții administrative-fiscale.

*

Dintre organele administrative superioare cărora conducerea satelor era subordonată nemijlocit, cel mai frecvent apare judele nobililor⁶. El circula mereu prin sate, în cadrul îndeplinirii atribuțiilor sale. Vine personal în satul Cacovița, pentru a instala pe noul jude (birău, primar)⁷. E de asemenea prezent, în majoritatea cazurilor, la operația de conscriere a tinerilor de vîrsta recrutării, în vederea apropiatei trageri la sorți a celor ce vor fi înrolați. Tot în rindul atribuțiilor exercitate adesea la fața locului intră solicitarea achitării unor categorii de obligații, în special aceea a „stînjenilor“, adică a unei cantități de lemne ce trebuia predată de fiecare din aceste sate, situate la marginea zonei de păduri a munților. De asemenea îl aflăm la un moment dat în Săsciori, venit să rezolve o datorie între persoane private, mai precis să procedeze la o „execuție“ a datornicului, obligîndu-l să-și achite datoria. La sfârșitul anului controlează „socoteala“ judeului. Mai des decît reclamarea îndeplinirii unor sarcini oficiale, judele nobililor pretinde satului felurite îndatoriri față de el personal. Fiecare vizită pe care o face în interes de serviciu, chiar aflîndu-se numai în trecere, o face pe cheltuiala satului, care îl întreține și se îngrijește de mijloacele de transport. Asemenea deplasări, după însemnările lui Toma Flora din Șpring, au avut loc în anul 1799—1800 de 19 ori. Chiar și în afara acestor deplasări, apare evident cum judele nobililor beneficiază de transformarea în sistem a întreținerii lui de către satele aflate sub autoritatea sa. De pildă: din Sebeșel se trimite un om la Aiud „cu cîntea la solgăbirău“, — două cupe de unt. Din Cacovița primește obol la Crăciun. Cînd are nevoie de vin, trimite om să-i aducă și satul se execută pe loc. Toate împrejurările în care el primește sau cere bani ori alimente, denotă acest caracter al sistemului administrativ în cadrul căruia el își îndeplinește funcția. „Cîntea“ și „obolul“ trimise de sat sînt de fapt un mijloc de a-i cîștiga bunăvoința. În special luarea feciorilor la oaste constituia pentru el un prilej folosit permanent spre a storce satul în profit personal.

Alături de judele nobililor mai figurează frecvent *perceptorul* (regius perceptor) scris de obicei *prețitoriu* sau *împrețiptor*. El este funcționarul care încasează și ține în evidență dările cuvenite fiscului. Nu apare personal prin sate, ceea ce

⁶ În limba maghiară *szolgabíró*, în lat. *judex nobilium* = judele nobililor, corespunzînd mai tirziu *pretorului*, adică șefului administrativ de plasă, din organizația administrativă a statului burghez.

⁷ În sec. al XVII-lea intervenția personală a judeului nobililor la instalarea unui jude e semnalată în cazurile cînd cel din urmă refuză să ia în primire funcția.

însă nu exclude să fi efectuat și el unele deplasări pentru controlul strîngerii dărilor⁸. În general, judele satului merge la el cu darea, uneori la Ighiu, alteori, chiar mai des, se menționează „dusul banilor“ la Abrud sau Aiud. Și el acceptă în mod curent daruri de la țărani, — „primește cinste“...

Dintre organele de legătură între instanțele administrative superioare și cele locale, ale satului, cel mai frecvent apare *comisarul*, semnalat din timpul Mariei Tereza. Comisarii sînt funcționari de rînd, cîte 2 în fiecare plasă, cu un salariu de 50 florini fiecare. Au și subalterni, așa ziiși „magazionalis commissariusok“. Atribuțiile lor sînt multiple. În primul rînd se ocupau cu încartiruirea ostașilor, cu aprovizionarea lor. Printr-o extensiune a termenului, el a designat mai tîrziu și slujbași cu alte atribuții decît cele militare, ca așa numiții „adóhajtó commissariusok“, avînd funcția perceperii dărilor. În limbajul popular au diferite denumiri, după funcțiile lor administrative. Astfel se menționează un „comisarăș al solgăbirăului“, unul „al stînjenilor“, unul „pe darea vlădicului“ și „pentru banii eclejiei“. În numele judeului nobililor, comisarul vine cel mai adesea prin sate pentru recrutarea și prinderea feciorilor la oaste. Odată, în satul Sebeșel, vine „să ducă biraole (birăii) în temniță pentru cătănie“, adică să aplice o pedeapsă pentru faptul că satele nu-și respectaseră obligația de a da un număr de tineri la oaste. Îl aflăm și în calitate de executor al unor sentințe, mai ales amenzi, pronunțate în diverse litigii, cu obiect uneori greu explicabil pentru cine nu e obișnuit cu paradoxurile justiției feudale. Astfel, tot în Sebeșel, comisarul vine pentru un „fleșeriu“ (măcelar) din Cioara, care „a belit în vremea turcului și a rămas de pagubă și a aruncat pe Gura Rîului să plătească...“. Comisarul joacă și rolul de *executor de dare* (jecuții, jucuții).

Executorii și însoțitorii lor înarmați (citeodată 1—2, dar și 4) stau multe zile în satele care nu au achitat la timp rata cuvenită din suma anuală a impozitului. În 5 martie 1801 perceptorul Ladislau Vitéz dă ordin judeului Nicolae Aldea din Mihalț să țină în casa lui pe executori și pe contribuabilul dator, pînă cînd ultimul își va achita restanța. De altfel, satul trebuia să plătească pînă la sfîrșitul lunii februarie 750 de florini, dar mai era dator cu încă 370 de florini. Tot perceptorul constată că judele nu e în stare să încaseze această sumă și de aceea trimite un „executor commissarius“ și o „cătănă“, care nu părăsesc satul și casa lui Aldea, pînă cînd nu se achită 300 florini. Dacă judele are nevoie de mai multe cătane, desigur perceptorul e dispus să mărească numărul lor. În anul 1800, executorii au stat în sat 16 zile încontinuu. În Bogatul Român, în Gusu (în anul bugetar 1798—99) executorii au petrecut în sat cîte 49 de zile. Era una din procedurile greu de suportat pentru sat și pentru jude. Mereu întîlnim în însemnări amenințări de felul aceleia adresate de un executor satului Cacovița: „să ducem dare, că de nu, vine cu cătane“. În Sebeșel primește însă o cupă și jumătate de unt, „de o mînat cătanele de pe noi“. În afară de abuzurile curente, în orice deplasare executorii beneficiază de întreținere din partea satului. Unul, venit în Săsciori după o restanță de dare a altui sat (!), „stă trei zile, mîncînd și bea, primește tălpășag“⁹. Odată, în Săsciori, îl însoțește un „măciucaș“. „Cătanele“ vin

⁸ Un ordin gubernial îndeamnă chiar pe perceptor ca, pentru asigurarea plății dărilor restante, să meargă în control prin sate. Dacă nu poate, să trimită pe judele nobililor, pe comisar etc. Ordin gubernial din 8.III.1799 nr. 1948. Arh. ist. a Fil. Acad. Republicii Socialiste România, Cluj. *Colecția documentelor tipărite*. Cutia nr. 654.

⁹ Bani de drum, pentru că și-a uzat încălțămîntea. În ungurește *patkópénz* = bani pentru potcoavă. Suma variază foarte mult. În Sărăcsău (anul 1799—1800) *tălpășagul* este cînd 20, cînd 10, cînd 7 creițari. (Este interesant că potcovitul costă 12 creițari). La Mihalț executorul de dare primește zilnic (în 1800) 10 creițari, iar ostașul care-l însoțește, 3. La Șoroștin, în anii 1798—99, se plătește pe zi 10 creițari, 1 funt de carne și o cupă de vin. Aceeași situație o găsim și la Tăurda (Tohán), unde executorul mai are drept și la rachiu, iar tălpășagul ostașului este 8 creițari, carne și vin. Prim judele Mohai, în același an, încearcă să

uneori și singure, trimise de comisar după un flăcău la oaste, sau după dare. Primesc de fiecare dată mâncare și băutură, nutreț pentru cai și „tălpășag“.

Alți slujbași, nedesignați cu un termen special, trec prin sate cu diverse însărcinări. Vin să ridice „o cinste“ cu ocazia instalării noului comite. Cer satului secerători „de cinste“¹⁰, adică la muncă neplătită, de clacă. Satul îi întreține și atunci când în drumul lor nu îndeplinesc nici o misiune oficială. E probabil însă ca tariful întreținerii să fi fost variabil în funcție de misiunea îndeplinită, fiindcă însemnările de cheltuieli ale judeului menționează cu oarecare regularitate: „avind porunci“, sau „neavind poruncă împărătească“.

O altă categorie de slujbași sînt *scriitorii de dare* (adóíró biztosok), care conscriu darea, întocmesc „tăbeluța de dare“. Aceasta, după ce este verificată de organul fiscal superior, percepătorul o trimite judeului spre evidență. În fiecare an, alți slujbași, numiți „rectificatores commissarii“, introduceau în ea schimbările cerute de modificarea situației unor contribuabili. În fiecare plasă era un scriitor de dare, neavînd o leafă sigură. Cu oamenii lui, pe baza mărturisirii „bătrînilor“, el stabilea darea pentru fiecare contribuabil. Șapte sau mai mulți dintre săteni depun jurămint și răspund la întrebările scriitorilor de dare, spunînd cît pămînt și cîte vite are fiecare contribuabil. Desigur, aceștia erau interesați ca darea să fie cît mai mică și de aceea mărturia lor nu era exactă, iar organele comitatului aveau interesul să rămînă cît mai mult timp în sat. De multe ori consimțeau cu bună știință să înscrie declarații false, urmărind prin aceasta să fie cît mai bine plătiți — „cinstiți“ — din partea satului.

În Acmariu, pentru efectuarea unora din aceste operații, primesc bani, vin și „o spată de porc“¹¹.

În Sebeșel se înfățișează la un moment dat și slujbași ai instanțelor judiciare — *căntăliști*. Apariție extrem de rară însă. Ei „or făcut vâlătaș“, adică au luat mărturie, desigur în cadrul unei anchete, sau al unui proces în pregătire.

Slujbașul inferior, în subordinea judeului nobililor, care în documentele noastre apare ca trimis frecvent în sate, cu felurite însărcinări, este *gornicul*¹². Prin excepție de la atribuția sa generală de paznic al pădurilor, el joacă aici rolul de curier, simplu transmitător de dispoziții. Uneori însă e și executantul lor. Cheamă pe jude, „cu toți jurații și cu popa și cu zece săteni“ să meargă la Vinț, pentru a lua cunoștință de o poruncă împărătească. Aduce dispoziții în legătură cu apropiata schimbare a juzilor. Vine cu poruncă „să scoată oamenii la drumuri“, adică la corvoada de întreținere a acestora. Probabil tot în legătură cu aceste obligații, cere satelor Cacovița și Acmariu să ducă niște care de nisip la Vinț. Din Cacovița pretinde două care, dar, plătit mai bine de sat, renunță la unul. La fel e trimis după cai de povară, la Săsciori. Aduce somații de plată a unor datorii particulare, încasează de la jude banii pentru hîrtia primită de acesta în vederea întocmirii scriptelor satului. Uneori încasează și darea ilișului. Bineînțeles e întreținut, plătit și mituit cu ocazia fiecărei însărcinări, ceea ce se vede, în afară de numeroasele mențiuni directe, și din faptul că la Săsciori vin la un moment dat *trei* gornici, pentru a chema pe un sătean, Achim Morar, la Vinț.

În noul regulament dat juzilor nobililor, primjudele Mohai scrie: „Gornicii — nedreptățind comunitățile sătești — le pricinuiesc multe cheltuieli, deși darea plă-

---

fixeze o diurnă uniformă de 7 creițari și interzice pretinderea băuturii. Dar, după cum putem constata din însemnările juzilor, acest ordin nu a putut fi tradus în viață.

¹⁰ „Gratis labor“, înfîlnit adesea și în actele latinești mai vechi.

¹¹ Guberniul, în 25 iulie 1799, dă un ordin (nr. 6066) în care constată că scriitorii de dare (rectificatores commissarii) lucrează foarte încet, ca să trăiască cît mai mult timp pe spinarea satului („hogy a falukon tovább élődgyenek“). Arh. ist. a Fil. Acad. Republicii Socialiste România, Cluj. *Colecția documentelor tipărite*. Cutia 654.

¹² D. Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în *AIC*, IV (1961), p. 218, menționează gornicul cu funcția de paznic de pădure, printre subalternii judeului sătesc.

tită de ele (darea capului — taxa capitis) se percepe tocmai pentru ca aceștia să poată fi plătiți pentru slujba lor. Deci, de azi înainte gornicii nu vor mai primi diurnă, căci nu li se cuvine ca, fiind trimiși de judele nobililor cu vreo poruncă, pentru aceasta să mai ia și diurnă. Când gornicul, din porunca autorităților superioare, prinde un răufăcător, să primească, după vechiul obicei, 3 mariași, pe care să-i ia de la cel prins; diurnă însă nu are drept a cere¹³.

În conducerea satului, rolul principal revine *judelui* — „birăul“ sau primarul —, răspunzător pentru toate problemele administrative și fiscale în fața instanțelor superioare, iar pentru treburile interne și pentru interesele satului, în fața obștei. În contextul de față — propunându-ne în primul rând prezentarea unei surse încă necercetate — nu putem, evident, să abordăm toate problemele legate de funcțiile *judelui*¹⁴. Cu atât mai mult, cu cât aceasta ar necesita tratarea întregii problematice a obștei țărănești.

Din bugetele sătești putem descifra greutatea acestei funcții a *judelui*. El este, după toate probabilitățile, tot ales, ca pe vremuri, dar alegerea obștei e în mai mare măsură influențată de reprezentantul autorității de stat, sau al stăpînului feudal, unde era cazul. Funcția, prin subordonarea ei autorității de stat, a devenit o sarcină atât de împovărătoare și de plină de răspunderi, încît mulți țărani o acceptă numai de teama amenzilor și pedepselor. În textele noastre se întâlnește adesea formula: „cînd m-o pus birău“, lăsînd să se înțeleagă că beneficiarul nu era prea încîntat. Judele este ales pentru un an, obicei general, atestat în cazul nostru de întocmirea pe cîte un an a registrelor de cheltuieli, precum și de listele din arhiva lui Mohai, unde sînt înșirați pe nume juzii din fiecare an bugetar.

Din sursele noastre se poate urmări zi de zi cum judele se îngrijește de întreținerea slujbașilor în trecere prin sat. Cumpără, în scopurile de mai sus, tot de ce are nevoie: hîrtie, lumînări, diverse alimente — pîine, grîu, ceapă, piper, vin, rachiu. Răspunde de strîngerea dării, de prinderea și trimiterea feciorilor la oaste. Merge adesea la Vinț și în alte centre de plasă, să primească porunci. Călătorește și în alte părți, la Sibiu, Aiud, Abrud etc., în felurite cauze ale satului. Întocmește

¹³ Iată un singur exemplu de cheltuieli ale satului Vingard, cu întreținerea diverșilor slujbași, în anul 1800:

	Rachiu sferturi	Vin cupe	Fîn porții	Ovăz porții	Iepuri buc.	Seu funți	Miei buc.	Pui buc.	Unt cupe	Ouă buc.	Boboci de gîscă buc.
Gornici	—	18	15	15	—	—	—	—	—	—	—
Executori	5 $\frac{1}{2}$	46 $\frac{1}{2}$	95	89	—	—	—	—	—	—	—
Judele nobililor	—	46	97	101	6	10	3	20	2	100	2
Perceptor	—	—	—	—	1	40	—	—	$\frac{1}{2}$	—	—
Alții	1	29 $\frac{1}{2}$	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	6 $\frac{1}{2}$	140	207	205	7	50	3	20	2 $\frac{1}{2}$	100	2

¹⁴ Pe lîngă lucrarea citată a lui D. Prodan, vezi: Imreh I., *Székely falutörvények* (Legi rurale secuiești), Cluj, 1947, p. 6—16; S. Stanca, *Primării satelor românești din Ardeal înainte de 1848*, în *AIIN*, VII (1936—1938), p. 703—705; C. A. Stoide, *Dregătorii satelor românești din Țara Birsei*, în *Studii și articole de istorie*, 1957, II, p. 293—316; Szendrey I., *A XVIII. századi erdélyi falusbírósról* (Despre judele satului transilvănean din secolul al XVIII-lea), în *Acta Universitatis Debreceniensis*, 1963, II, Budapesta, 1963, p. 113—125; Șt. Pascu și Tr. Gherman, *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *AIIC*, III (1960), p. 175—178.

întîmpinări scrise, în apărarea satului, pentru a le trimite „la tablă“ (tabla regească). Prezintă spre verificare registrele satului și primește descărcare pentru modesta sa „gestiune financiară“.

El se ocupă și cu veniturile satului, cu împărțirea periodică a pămîntului, islazului, pădurilor comune, cu problemele legate de metoda de cultivare a pămîntului, în două sau trei tarlale. Cirezile satului stau tot sub supravegherea sa. El, împreună cu jurații, sau cu „bătrînii“, sau împreună cu întreg satul, alege păstori la cirezile și turmele de boi, vaci, porci, cai ale satului. De ex. în satul Gusu, în anii 1798—99, judele s-a ocupat de angajarea păstorilor, a măcelarului (care tăia animalele pe care satul trebuia să le dea pentru oaste), a paznicilor de pădure, a paznicilor la vie (pîndari) și de alegerea așa-numiților „mai marii peste zece“ (tizedesek)¹⁵, precum și de problemele școlii.

În general, găsim în însemnările analizate reflectarea fidelă a situației judeului, care reprezintă în același timp și situația obștei țărănești. De multe ori el este „legat“ și dus la centrele de plasă și de comitat, de multe ori este întemnițat, bătut, răspunzînd pentru satul întreg. Sînt fapte ce ne arată cum autonomia veche a obștei a fost știrbită de autoritatea de stat, de abuzurile acesteia. Se conturează de o parte portretul unor oameni de credință ai satului, care stau la cîrma obștei lucrînd cu mult tact și chiar cu simț diplomatic. Cîntea și simțul de răspundere pentru consătenii lui se resimt de pildă în cuvintele judeului Matei Nica din Doștat, care scria, la sfîrșitul bugetului sătesc: „trag nădejde să nu fi împovărat satul cu multe cheltuieli, precum făcură juzii dinainte“.

De altă parte trebuie să constatăm că mulți dintre juzi, încadrîndu-se în metodele generale, caracteristice administrației feudale, au mîncat și au bătut pe cheltuiala satului, au trecut sume false pe lista cheltuielilor etc. Cel din Vingard de ex. trebuie să restituie satului 16 florini și 2 creițari, — sumă cu care el a împovărat satul pe nedrept. Nu rareori judele nobililor și judele satului comit falsuri împreună și jefuiesc în cîrdășie pe contribuabili¹⁶.

Judele e ajutat în îndeplinirea atribuțiilor sale de un număr neprecizat de *jurați*, care pot fi trimiși, în locul său, spre a rezolva cam aceleași sarcini, dar mai ales proteste împotriva abuzurilor la impunere și a recrutării, proteste ce se fac fie oral, mergînd la Bălgrad sau Vinț, în fața superiorilor, fie în scris, întocmind „o iștanție“ (instanță, cerere, plîngere).

Mai sînt menționați, ca o instituție aparte, *bătrînii* satului, trimiși cîteodată și la organele administrative superioare spre a pleda în interesul consătenilor, alteori intrunindu-se „de s-o socotit ce să facem cu cătana“¹⁷.

Prezența juraților și bătrînilor, alături de jude, aruncă o lumină asupra gradului în care, în organizarea locală, internă, a satului, cu toată subordonarea strictă a conducerii sale față de organele administrative ale statului, se mai păstrează în pragul veacului al XIX-lea, viabile și cu rosturi efective, trăsături din străvechiul „democratism“ al obștii.

¹⁵ Odinioară, în cadrul obligației militare a satelor libere, aceștia erau comandanții unei subunități de zece oameni, dați de zece sau mai multe case. Instituția s-a transformat în ce privește conținutul, păstrîndu-și însă numele. În perioada de care ne ocupăm, „mai marii peste zece“ sînt ajutoare ale judeului, răspunzători pe părțile mai mici ale satului, părți care cuprindeau un număr variabil de case, nu în mod necesar zece.

¹⁶ Asemenea fapte nu erau noi. Încă la 1727 statutele comitatului Alba de Jos atrag atenția împotriva unor abuzuri ale executorilor de dare, comise pe socoteala satului, cu complicitatea anumitor juzi și jurați. Cf. Kolozsvári-Óvári, *Corpus Statutorum*, Budapesta, 1885, p. 386.

¹⁷ „Pe vremuri, satele de munte au beneficiat de o largă autonomie locală. Cînd era vorba de interese de obște, fiecare locuitor avea dreptul să vină la »casa obștei« spre a se sfătui și a lua hotărîri... În fiecare săptămînă era fixată o zi în care împricinații apăreau în fața »bătrînilor satului«, numiți și »jurații cei mari«... care, după cum spun oamenii, »împărțeau dreptatea«...“ Cf. *Alsófehér vármegye monográfiája*, I/2, p. 834.

Dintre țărani, în subordinea judeului există și mici slujbași locali, plătiți de sat pentru slujba lor. Se menționează de câteva ori *pîrgarii*, termen care înseamnă acum cu totul altceva decît în accepțiunea bine cunoscută din evul mediu. De fiecare dată cînd apar în socoteli, acești pîrgari primesc opinci, sau bani pentru opinci, de unde s-ar deduce că ei sînt un soi de curieri ai satului¹⁸. Pentru păstrarea liniștii și paza hotarului satului, mai ales a viilor, cît și pentru prinderea feciorilor la oaste există în sat oameni plătiți de jude și primind în repetate rînduri „praf“ (de pușcă), necesar îndeplinirii funcțiunii lor. Uneori ei însoțesc la Vinț „cătanele“ recent prinse, altele le predau oamenilor trimiși de stăpînire. Această misiune o îndeplinesc și „măciucașii“ amintiți mai înainte. Ei primesc în schimb bani, mîncare și băutură.

Fără a avea nici o slujbă fixă, orice om din sat poate fi folosit de jude în calitate de curier, ducînd vorbe, scrisori sau bani, contra plată și cheltuieli de drum. Din socoteli nu reiese clar dacă nu cumva acești oameni, pomeniți direct pe nume, fără altă lămurire, fac parte dintre pîrgarii cărora li se dau opinci.

Sînt mai sumare indicațiile pe care le cuprind documentele noastre în legătură cu felurile proceduri și acte administrative ale vremii. Semnalăm, de pildă, evenimentul aruncării sortii pe feciori, în vederea încorporării la oaste, și acela, amintit anterior, al conscrierii tinerilor de vîrsta recrutării. Din satul Sebeșel, dar și din altele, se scrie o *iștanță* „pentru cătănie, de am trimis la Aiud, că sîntem băieși“. Adică se cerea scutirea de oaste, invocîndu-se calitatea de miner la locuitorilor. Unul dintre juzi însemnează: „am băgat *chetanție* pentru bani la Bălgrad și pe chetanție am dat 5 duce“. E vorba, probabil, de obținerea unei adeverințe în schimbul unei sume datorate satului, poate de armată, dar neachitată¹⁹.

O formalitate de descărcare a judeului pentru cheltuielile sale avea loc anual, el prezentînd în acest scop registrul și făcîndu-i-se o însemnare pe verso-ul ultimei file. De aceea unii juzi numesc întregul registru „szebedas“ (săbădaș), dat fiind că acesta reprezenta pentru ei o justificare în vederea controlului final.

Sînt laconice referirile la dările plătite de sat. Nu pentru că n-ar fi fost multe și n-ar figura foarte des, ci tocmai fiindcă autorii însemnărilor erau arhifamiliarizați cu ele, menționîndu-le fără nici o explicație, sau chiar nenumîndu-le explicit. Astfel e pomenit mereu *dusul banilor*, ba la Ighiu, ba la Abrud, sau alte localități. Judele din Sebeșel merge la perceptor „cu darea, și cu é nimișască și cu é săsască“. Satul Săsciori e executat de un comisar, venit cu ostași, pentru „darea magistratului“, care e predată tot perceptorului. *Ilișul* apare frecvent, numit în forma românească, dat fiind că aici sîntem în fața acelor „texte românești cu referințe economice“, a căror raritate o regreta D. Prodan într-un studiu mai vechi²⁰, clarificînd totodată natura acestei dări în Transilvania. Datele noastre nu aduc, în această privință, ceva cu totul deosebit. Ilișul se achită în natură, mai ales sub formă de furaje pentru caii „cătanelor“ încartiruite sau în trecere prin sat. „Cînd o venit cătane la Sărăcsău — notează judele Oprea Cristea din Săsciori — am plătit iliș fin, ovăz (în valoare de) 8 florini“. Se achită însă și direct în bani. Pentru iliș, satul Inuri dă „la domnu solgăbirău 6 zloți și 2 hosoși“. În Sebeșel, ilișul e de o valoare apropiată: 7 zloți. Se amintește, după cum am văzut, și *darea vlădicului*, probabil aceeași cu *sidoxia*²¹ dusă de preotul din Laz la perceptor. În legătură cu darea stînjenilor, apare o însemnare interesantă, din satul Laz, anume că o cheltuială a satului pentru stînjenii de lemne a fost scrisă

¹⁸ În satul Baci, de lîngă Cluj, la 1652 e înregistrat un „pîrgar mic lîngă lucrători“ (Kis polgár az dolgosok mellett) deci un fel de supraveghetor. Jakó Zs., *A gyalui vártartomány urbáriuma*, Cluj, 1944, p. 129, cf. D. Prodan, *op. cit.*, p. 226.

¹⁹ Cf. D. Prodan, *op. cit.*, p. 218.

²⁰ D. Prodan, *Despre „iliș“ în Transilvania*, în *AIIN*, VIII (1939—1942), p. 361—373.

²¹ Dare plătită de preoții ortodocși pentru întreținerea episcopiei.

de jude, în văzul sătenilor, pe uşior (pervazul uşii), faptul fiind consemnat şi într-o notiţă a parohului local, Irimie Breazu, la 12 martie 1800²².

Evident, dările şi diversele cheltuieli, pînă la cele mai mărunte, consemnate în registrele de care ne ocupăm, nu puteau să nu furnizeze date numeroase privind circulaţia monetară. Varietatea monetelor, reale şi de socoteală, raporturile complicate dintre ele nu ne permit a insista mai mult asupra acestui aspect, care ar necesita un studiu special. Ne mărginim a înregistra denumirile de monete ce apar în textele noastre: florini, zloţi, creţari, husoşi, dutce, sfanţi, potori, bani, mărileşi, petaci, groşi (uneori în forma garaşi şi groşiţe, poate şi ihorgoşi).

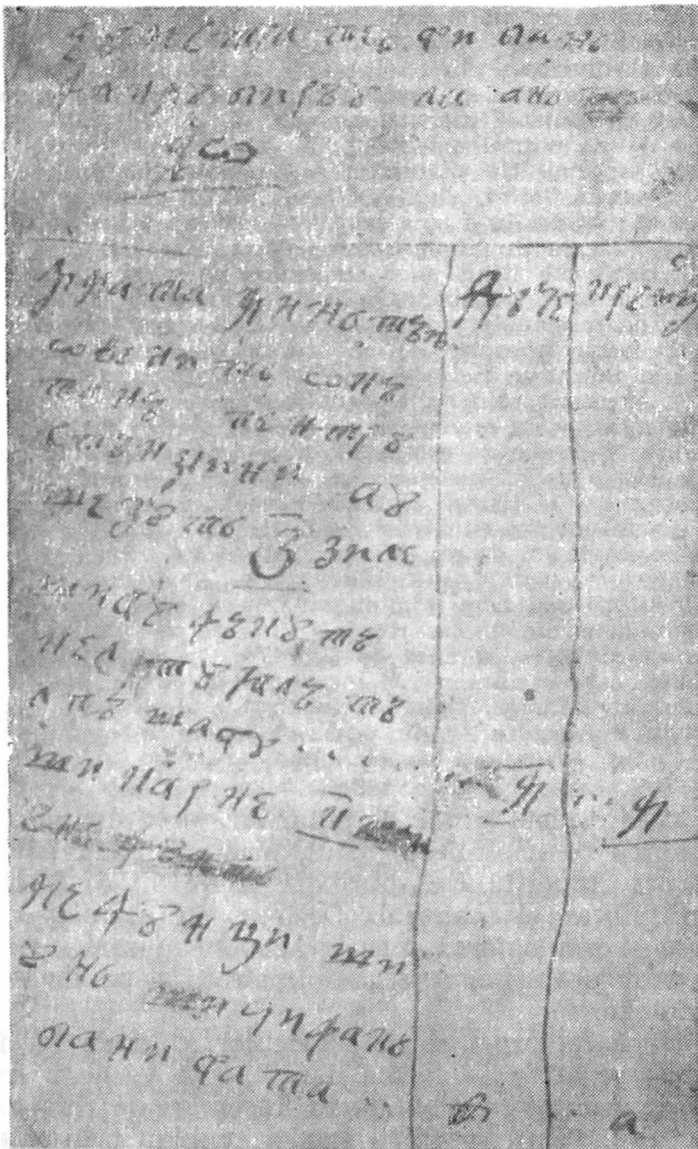
Nici problemele ridicate de limba acestor documente nu intră în preocupările noastre mai mult decît sub titlul unor constatări generale. Limba românească în care sînt scrise este desigur greoaie, cu construcţii topice rudimentare, decurgînd şi din caracterul lor de însemnări scurte. Nu se poate nega însă că este un limbaj perfect inteligibil, foarte apropiat de cel vorbit efectiv de ţăranii români din Transilvania pînă în timpurile mai recente. În textele redactate cu caractere latine, redarea cuvintelor urmează principiile unui fonetism spontan, respectînd pronunţarea dialectală (o mers = au mers; elea = acelea; tătă = toată; oamini, ficiori = oameni, feciori etc.). Noţiunile de gramatică şi ortografie ale autorilor sînt confuze. Ei sesizează însă, deşi o aplică inconsecvent, necesitatea scrierii cu *i* dublu a unor nominative sau acuzative la plural; la fel rezolvă şi transcrierea genitivului feminin singular, la unele cuvinte ca hîrtiei = hîrtii, sau cătăniei = cătăanii etc. Sînt numeroase greşelile acordului de număr ale predicatului verbal cu subiectul. Influenţa limbii maghiare e vizibilă, atît sub raportul lexicului (mai ales cuvintele care denumesc instituţii sau acte administrative) cît şi al modalităţilor de transcriere ale unor sunete din limba română în caractere latine: turtsi = turci, karnye = carne, sze duke = să ducă etc. Intră în atribuţiile unui specialist de a studia aceste texte, care consemnează, incontestabil, limba vorbită de ţărani la începutul secolului al XIX-lea, a face comparaţiile de rigoare şi a trage toate concluziile ce rezultă din lectura lor, din punct de vedere lingvistic.

*

Perioada în care scrisul greoi al notarilor, preoţilor, juzilor consemnează cît şi pentru ce cheltuieşte satul, alcătuiind bugetele săteşti, este o perioadă în care Imperiul Habsburgic este nevoit să facă un deosebit efort de ordin militar şi material. Desigur, în asemenea condiţii, nu numai asigurarea şi exploatarea maselor deveneau mai apăsătoare, ci se puneau şi mai acut problema unei administraţii capabile să soluţioneze sarcini mai complexe.

Modul de guvernare, organizarea serviciilor, oficiilor — în general a instituţiilor administrative — forma o problemă veche a imperiului. În epoca tereziană apăruseră pe acest tărîm încercări de reforme, apăruseră sute şi sute de regulamente, gornicii satelor umblau prin sate zi de zi cu „porunci“, cu ordine regeşti. În acestea, interesul rapace al statului era învelit într-un sentimentalism izvorînd din absolutismul luminat, servind iluzia „bunului împărat“. Acelaşi interes imperial îmbracă în epoca ioze-fină o formă mai rigidă. Raţionalismul şi dorinţa fermă de centralizare deschid drumul noilor măsuri, menite să transforme aparatul administrativ feudal, tradiţional, într-un aparat adaptat cerinţelor vremii, potrivit

²² În legătură cu darea stînjenilor, protocolul dietei Transilvaniei din 1792 consemnează plîngerea comitatului Alba pentru cei 3000 stînjeni de lemne ce trebuiau predaţi anual din acest comitat cetăţii Alba. Fiind lipsă de lemne, ţăranii le cumpărau cu 8 florini renani stînjenul; le era plătit însă din partea cetăţii numai cu 2 fl. ren. şi 15 creţari.

Pagină dintr-un buget sătesc.

pentru a menține și întări guvernarea puterii centrale. După anul 1790 însă, spaima de revoluție, dorința de a păstra dominația asupra maselor asuprite îndeamnă atât curtea vieneză cât și cercurile nobiliare să se ferească de orice schimbare, să păstreze formele și metodele vechi de organizare și de administrare, apărînd „liniștea“, „ordinea“, căuțînd să întretină în rîndul claselor dominante iluzia unui sentiment de siguranță.

Influența acestor tendințe se poate urmări și în celula de bază a vieții administrative, în obștea sătească. În perioada tratată de noi se întîlnește

o administrație feudală bazată pe o îmbinare a unei relative autonomii a comitatelor nobiliare — în cadrul cărora și obștea mai păstrează rămășițele autonomiei de odinioară — cu un sistem centralizat, birocratic, în care legea câștigă prioritate față de dreptul cutumiar, regulamentul față de obicei. În simbioza aceasta crește rolul oficiilor centrale, al funcționarilor curții vieneze, însă păstrînd sau neputînd înlocui nici formele tradiționale, metodele înrădăcinate ale guvernării locale feudale.

Un exemplu grăitor în această privință este obștea sătească, ale cărei funcții autonome sînt subordonate organelor administrative, în scopul menținerii ordinii, stoarcerii dării etc. Judele este plătit de săteni ca funcționar. Ei suportă darea judei și îndeplinesc în locul său servituțile feudale etc. Deci vechea formă de organizare a satului este tot mai mult solicitată de guvernul central, sarcinile ei în interesul administrației centrale sporesc, cresc cheltuielile satului pentru administrație — și nu pentru necesitățile interne ale obștei —, se înmulțesc regulamentele menite a uniformiza și activa munca celor care stau la cîrma obștei sătești.

În cadrul simbiozei legii și a obiceiului însă, nu s-a putut încă nici pe departe realiza preponderența absolută a celei dintîi. Legea cutumiară, datinile, obiceiurile cristalizate printr-un proces secular continuă să dețină o pondere semnificativă. Aceste obiceiuri însă erau foarte variabile. Chiar și modul de a întreține „cătanele“ sosite pentru stoarcerea dării, modul de a plăti „tălpășag“ executorului, erau diferite de la sat la sat. Lipsa de omogenitate a cutumelor a deschis calea abuzurilor administrației. Începînd cu judele și continuînd cu gornicii, cu executorii și juzii nobililor (solgăbirăii), toți funcționarii satelor și comitatelor au putut găsi posibilități pentru a-și realiza interesele lor. Sub conducerea unui jude cheltuielile satului sînt foarte mari, ca în anul următor acestea să scadă la o sumă minimă.

Într-o plasă judele nobililor primește deseori diferite daruri, pînă cînd în satele din plasa vecină asemenea însemnări în bugetele satelor sînt mai puține. Chiar și pe baza izvoarelor cercetate de noi, putem trage concluzia că în asemenea condiții în administrația feudală a crescut mult importanța calităților personale ale funcționarului. Oarecare conștiințiozitate din partea unuia, sau lăcomia nemărginită a altuia, aveau un rol destul de însemnat în determinarea caracterului administrației.

S-a arătat cît de frecvente erau darurile, mituirile. Important este însă nu faptul în sine, ci modul cum acest obicei se înrădăcinase, devenise ceva normal. În însemnările noastre apare deseori expresia: „am dat“, perceptorului, solgăbirăului „cum se cuvine“ un iepure, un miel, sau alte daruri. Deci pe lîngă darea plătită pentru stat, țărani contribuabili erau supuși și unei dări nescrise, cu care completau leafa funcționarilor.

Statul habsburgic a căutat în tot chipul să nu greveze bugetul cu cheltuielile administrației, peste strictul necesar. Leafa funcționarilor era foarte mică, însă faptul era compensat prin aceea că ei erau plătiți și de toți cei care le solicitau ceva. Întreg aparatul administrativ pentru organizarea și conducerea vieții imperiului era întreținut pe seama cetă-

țenilor, care îl retribuiau și indirect și în mod direct. Am putea cita drept simbolic faptul că satul nu numai că plătea darea și întreținea tot aparatul menit percepției acestuia, dar trebuia să cumpere chiar pînza și ața pentru cusutul săculețelor în care erau transportați banii.

O parte dintre funcționari, fiind nobili, exercitau funcția administrativă nu ca o ocupație de bază, ci ca o sursă de plus venit, nu ca o vocație, sau cel puțin ca un funcționar de meserie, pregătit pentru aceasta, ci ca un privilegiu nobiliar. Desigur, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, dreptul administrativ era mai dezvoltat, drepturile și datoriile funcționarilor pregătiți crescuseră. Cu toate acestea, modernizarea aparatului administrativ nu era cu puțință, pînă cînd la baza lui stăteau raporturile feudale. Numai desființarea acestora putea crea condiții pentru punerea administrației pe alte baze. Documentele al căror conținut l-am prezentat pe scurt în studiul de față constituie astfel un nou element revelator al stărilor de lucruri din Imperiul Habsburgic înainte de 1848, contribuind, dintr-un anume unghi de vedere, de loc neglijabil, la explicarea cauzelor de ordin intern ale puternicelor izbucniri revoluționare din 1848.

ȘTEFAN IMREH — CAMIL MUREȘAN

EINE NEUE QUELLE FÜR DAS STUDIUM DES SIEBENBÜRGISCHEN DORFLEBENS IM 18. JH.

(Zusammenfassung)

Die Abhandlung untersucht eine noch nicht erforschte Kategorie von Urkunden („Dorfgemeinschafts-Buget“ oder Einkommen und Ausgabenregister), um auf diese Art in die Problematik der bäuerlichen Institutionen einzudringen und vertieft gleichzeitig einige Fragen, die im Zusammenhang mit der siebenbürgischen Lokalverwaltung im 18. Jh. stehen. In dieser Zeit hatte das Dorf, d.h. die feudale Dorfgemeinschaft, die von ihrer ursprünglichen Organisationsform mehrere Merkmale bewahrte, jährlich eine Einkommen- und Ausgaben-Übersicht geführt.

Die Verfasser analysieren 146 solcher Einkommen- und Ausgabenlisten aus dem früheren Komitat Alba de Jos und versuchen dabei zu klären, wie sich die habsburgische bürokratische Verwaltung in der Hauptzelle der bäuerlichen Gesellschaft, und zwar in der Dorfgemeinschaft, auswirkt. Zu den Verbindungsgliedern zwischen den hohen Verwaltungsinstanzen und den Lokalbehörden gehören: Adelsrichter, Steuereinnehmer, Kommissär, Steuervollstrecker, Buchhalter und Gornics.

Auf Grund der gleichen Quellen werden die wichtigsten Obliegenheiten der Richter, Geschworenen, Altschaftsmänner und Ausschussmänner (pîrgari) innerhalb der Dorfgemeinschaft behandelt. Ebenso werden die mannigfaltigen Mittel dargestellt, durch welche die Verwaltungs-, Militär- und Finanzbehörden die Verbindung zu den Dorfbewohnern herstellen.

Die Dorf-Institutionen, die sich von „unten“ aus entwickelt haben, sind eine Fortsetzung jener Einrichtungen, die in einer weiter zurückliegenden Vergangenheit eine grosse Rolle in der dörflichen Selbstverwaltung spielten. Die vorgelegten Urkunden sind auch für das Studium der Entwicklung der rumänischen Volkssprache in Siebenbürgen von grosser Bedeutung.

Am Schluss wird das habsburgische Regime vom Blickpunkt seines „Verwaltungsstils“ charakterisiert. Es wird gezeigt, dass in seinen Verwaltungsmethoden Tradition und reformistische Bestrebungen miteinander verschmelzen. In lokalem Rahmen ist diese Erscheinung eine „Symbiose des Gesetzes mit der Tradition“, die nur eine Übergangsphase und Mischform darstellt und für eine moderne Verwaltung nicht geeignet war. Daraus ergibt sich die Notwendigkeit struktureller Veränderungen, die das Revolutionsjahr 1848 herbeiführen wird.